

Торгівля новонародженими дітьми: мультидисциплінарна проблема сучасного сурогатного материнства

Trafficking of Newborn Children: Multidisciplinary Problem of Modern Surrogacy

Валерій Шаповалов (Valerii Shapovalov), Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor, LLM, Attorney-at-Law, Lviv Medical University, Advocates Company "Apotheosis" – Ukraine

Received: December 07, 2023

Published: December 28, 2023

*Corresponding author: Valerii Shapovalov

Анотація. Сучасна можливість скористатися медичними послугами (допоміжних репродуктивних технологій) сурогатної матері є дуже важливою та необхідною для безплідних сімейних пар-батьків. Проведено мультидисциплінарне кримінально-правове, судово-фармацевтичне, криміналістичне, судово-медичне, фінансове, соціальне, етичне вивчення проблеми торгівлі новонародженими дітьми та сучасного сурогатного материнства в Україні на прикладі кримінальних справ, судово-фармацевтичної та судово-медичної практики. Безробіття серед працездатної частини жінок штовхає їх на участь у

сурогатному материнстві. Для зменшення криміналізації сучасного сурогатного материнства в Україні та торгівлі новонародженими дітьми запропоновано внесення доповнень до термінологічного апарату Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я».

Ключові слова: мультидисциплінарні дослідження, торгівля новонародженими дітьми, кримінальне право, судова фармація, криміналістика, медичне право, фармацевтичне право, сурогатне материнство, допоміжні репродуктивні технології.

Abstract. The modern opportunity to use the medical services (assisted reproductive technologies) of a surrogate mother is very important and necessary for infertile couples-parents. A multidisciplinary criminal and legal, forensic and pharmaceutical, criminological, forensic and medical, financial, social, ethical study of the problem of trafficking in newborn children and modern surrogate motherhood in Ukraine was conducted using the example of criminal cases, forensic-pharmaceutical and forensic-medical practice. Unemployment among the able-bodied part of women pushes

them to participate in surrogate motherhood. In order to reduce the criminalization of modern surrogate motherhood in Ukraine and the trade of newborn children, it is proposed to make additions to the terminological apparatus of the Law of Ukraine "Basics of the Legislation of Ukraine on Health Care".

Keywords: multidisciplinary research, trafficking of newborns, criminal law, forensic examinations, forensic pharmacy, medical law, pharmaceutical law, surrogate motherhood, assisted reproductive technologies.

Вступ. За останні роки сурогатне материнство, або індустрія біоекономіки «оренди матки», як її називають критики, стала бурхливою світовою медико-фінансовою індустрією. Вона направлена на вирішення неможливості запліднити тисячі сімей, які не можуть мати дітей [1-4]. Сучасна можливість скористатися медичними послугами (допоміжних репродуктивних технологій) сурогатної матері є дуже важливою та необхідною для безплідних сімейних пар-батьків [5, 6].

Фахівці Швейцарської неурядової організації підраховали, що щорічно через сурогатне материнство народжуються 20 000 немовлят [7]. За даними дослідницької та консалтингової компанії Global Market Insights, світовий репродуктивний процес у 2022 році оцінюється приблизно у 14 мільярдів доларів, а за прогнозами до 2032 року він може досягти 129 мільярдів дол. США. Оприлюднено міжнародну заяву від імені 250 жіночих феміністських правозахисних організацій з 18 країн, які вимагають про [8, 9]:

- ✓ звернення до глав урядів і держав під час 73-ї Генеральної Асамблеї ООН, яким пропонується розглянути та виступити з публічними зауваженнями щодо глобальної заборони сурогатного материнства («оренди матки»);
- ✓ заклик до урядів щодо розглядання питання про припинення фінансування агенцій ООН, які підтримують легалізацію сурогатного материнства;
- ✓ підвищення рівня верховенства права, легалізація будь-якого аспекту «оренди матки» (наприклад, так званого «альтруїстичного» сурогатного материнства) на практиці означає повну легалізацію сурогатного материнства та узаконення репродуктивної експлуатації жінок;
- ✓ регуляризацію сурогатного материнства, яке відкриває двері для репродуктивної експлуатації жінок елітами деяких країн та її криміналізації. Вказане економічно підтримує міжнародну злочинну мафію торгівлі органами та дітьми, експлуатації дітей, наркобізнесу. Находиться у причинно-наслідкових зв'язках із поширенням захворюваності відповідно до МКХ-10 та МКХ-11 [10-17].

Великий вплив на якість життя жінок, здоров'я, рівень фінансової незалежності має можливість працевлаштування. Як свідчить статистика із 100 % офіційно зареєстрованих в Україні безробітних громадян у 2023 році саме 72%, належить жінкам. Більшість безробітних жінок – це молоді дівчата віком до 35 років, які не мають або мають 1-2 дитини, вищу освіту та проживають у Запорізькій, Дніпропетровській, Харківській та Сумській областях. Безробіття серед працездатної частини жінок штовхає їх на участь у сурогатному материнстві, що пропонується членами організованих злочинних угруповань і деякими закладами охорони здоров'я. Молоді дівчата у пошуках роботи погоджуються на сурогатне материнство, реклама якого широко представлена в мережі Інтернет України [18, 19].

Зазначимо, що сурогатне материнство в Україні регулюється наступними нормативно-правовими актами:

- ст. 123 (Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій) Сімейного кодексу України [20];
- ч. 7 ст. 281 (Право на життя) Цивільного кодексу України [21];
- наказом МОЗ України від 09.09.2013 №787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні», який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 жовтня 2013 р. за №1697/24229.

На погляд заступника міністра внутрішніх справ України А. Геращенко, депутати Верховної Ради України мають врегулювати питання сурогатного материнства та прийняти відповідний закон України «Про сурогатне материнство», щоб унеможливити продаж немовлят за кордон, криміналізації цієї важливої медико-фармацевтичної, фінансово-економічної та соціально-етичної проблеми [22].

Оперативними працівниками і слідчими Національної поліції виявляється та припиняється «кримінальна діяльність» організованих злочинних угруповань, які займаються торгівлею новонародженими дітьми. Так, 25.04.2020 р. у м. Києві слідчими порушено кримінальну справу за ч. 3 ст. 149 Кримінального кодексу України [23]. Затримано: головний лікар приватної репродуктивної клініки, громадянка України, 1970 року народження, її син, громадянин України, 1992 року народження, 3-є громадян Китайської народної республіки. Вони діяли тривалий час, налагодили переміщення новонароджених дітей в Україні та за кордон за грошову винагороду під прикриттям програми сурогатного материнства, шляхом укладення фіктивних шлюбів із іноземними громадянами. Зловмисники надавали послуги з вирішення організаційних і юридичних питань, пов'язаних з процесами запліднення, пологів, оформлення документів та легалізації вивозу дітей за межі України.

Внаслідок того, що в Україні повноцінно не врегульовано питання сурогатного материнства, заступник міністра внутрішніх справ України А. Геращенко пропонує наступне:

- ✱ все повинно відбуватися за цивільно-правовим договором, виконання якого контролюється самими його сторонами і нотаріального посвідчення такого договору не потрібно;

✿ продаж немовляти – це повний склад злочину, передбачений статтею 149 Кримінального кодексу України «Торгівля людьми», тому Україна не повинна бути напівлегальним майданчиком для торгівлі дітьми»;

✿ прийняти Закон України «Про сурогатне материнство», що врегулює необхідні заходи для захисту прав і інтересів всіх сторін: новонародженої дитини та матері; дозвіл про сурогатне материнство тільки для громадян України; держава дозволяє українським жінкам продавати виношених ними в своїй утробі дітей за кордон; якщо держава не дозволяє, тоді потрібно заборонити в принципі сурогатне материнство, передбачивши пряму відповідальність за такі діяння.

За ініціативи Міністерства внутрішніх справ відбулася зустріч (м. Київ, 05.06.2020 р.) [24, 25]. Проінформовано, що:

- широкого суспільного розголосу набули проблемні питання, з якими стикаються іноземні громадяни, у яких народжуються діти із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, зокрема сурогатного материнства;
- виявлення проблематики у застосуванні допоміжних репродуктивних технологій та виявлення невідповідності в законодавстві України;
- вивчення кращих практик з європейського законодавства;
- усунення правових колізій між законодавством України та іншими державами, де народження дітей за допомогою сурогатного материнства на правовому рівні заборонено;
- сурогатне материнство у багатьох країнах світу залишається забороненим;
- залучення стейкхолдерів, насамперед українських, та представників зацікавлених органів для удосконалення правового регулювання при використанні допоміжних репродуктивних технологій.

Уповноважений президента України з прав дитини назвав сурогатне материнство рабством [26]:

- ✚ жінки погоджуються через бідність;
- ✚ неможливість для бездітних пар, отримати немовля через «торгівлю дітьми»;
- ✚ гучні міжнародні скандали внаслідок відмови від дітей з інвалідністю або їхній обмін на «якісну дитину», продаж дітей іноземцям, «масове» скупчення немовлят в готелі через карантин;
- ✚ реклама сурогатного материнства приховує його вади і знаходиться у одного рядка з «парами гомосексуалів та гвалтівників»;
- ✚ в Україні взагалі не можна контролювати, що стається з дітьми, яких вивозять за кордон;
- ✚ пункти одного з договорів, який підписує сурогатна мати: має звітувати «...за кожен свій крок»; має бути готовою зустрітися з генетичними батьками, коли вони цього забажають; не має права плавати, користуватися транспортом, зобов'язана погоджувати всі свої дії; не має права на дитину, яку народила; зобов'язується передати дитину відразу після пологів акушерці; у разі, якщо батьки відмовляться, вона вимушена віддати дитину в державну установу; не має права на інформацію щодо генетичних батьків і зобов'язується не шукати дитину після народження; повинна повернути всі кошти потенційним батькам, на їхню вимогу.

Дотепер мультидисциплінарних кримінально-правових, судово-фармацевтичних, криміналістичних, судово-медичних, фінансових, соціальних, етичних досліджень проблеми торгівлі новонародженими дітьми не проводилося в Україні і світі, що і стало метою роботи.

Матеріали та методи. Основу дослідження складають нормативні документи міждисциплінарних дисциплін: рішення Організації Об'єднаних Націй, закони України, постанови Кабінету міністрів України, накази МОЗ України з боку дисциплін конституційне право, кримінальне право, медичне право, фармацевтичне право, криміналістика, судова медицина і судова фармація.

Методи дослідження: бібліографічний, документальний, нормативно-правовий, порівняльний, графічний, ретроспективний, системний, табличний, судово-фармацевтичний.

Дослідження статті є фрагментом науково-дослідних робіт:

- ТзОВ «Львівський медичний інститут» за темою «Удосконалення системи обігу ліків під час фармакотерапії на засадах доказової і судової фармації, організації, технології, біофармації та фармацевтичного права» (номер державної реєстрації 0120U105348, термін виконання 2021-2026);
- Харківської медичної академії післядипломної освіти за темами «Удосконалення організаційно-правової процедури забезпечення ліками пацієнтів з позиції судової фармації, організації і управління фармацією» (номер державної реєстрації 0116U003137, термін виконання 2016-2020 рр.) та «Фармацевтичне та медичне право: інтегровані підходи до системи обігу ліків з позиції судової фармації та організації (номер державної реєстрації 0121U000031, термін виконання 2021-2026 рр.);
- ДЗ «Луганський державний медичний університет» за темою «Концептуальні міждисциплінарні підходи до фармацевтичного забезпечення та доступності лікарських засобів з урахуванням організаційно-правових, технологічних, аналітичних, фармакогностичних, судово-фармацевтичних, клініко-фармакологічних, фармакоекономічних, маркетингових та соціально-економічних компетенцій (номер державної реєстрації 0123U101632, термін 2023-2027 рр.).

Результати та обговорення. Сучасні дослідження свідчать про те, що біля 200 тисяч жінок різного віку щороку народжують дитину в Україні. Новонароджені немовля отримують кваліфіковану, своєчасну, якісну медичну допомогу і фармацевтичне забезпечення [27, 28].

Національна служба здоров'я України гарантує [29]:

- ✓ стаціонарну медичну допомогу без проведення хірургічних операцій;
- ✓ медичну допомогу при пологах;
- ✓ медичну допомогу новонародженим у складних неонатальних випадках.

В останні роки, в деяких закладах охорони здоров'я м. Києва і м. Харкова правоохоронними органами України виявляються факти торгівлі дітьми. Правоохоронними органами в період з 24.02.2022 р. по жовтень 2023 року в Україні виявлено [30-32]:

❖ 264 кримінальних правопорушення за ознаками статті про торгівлю людьми, а у межах цих розслідувань 169 членів злочинних угруповань (трафікерів) отримали статус підозрюваних;

❖ 215 громадян (жінки – 100, чоловіки – 92, діти – 23) визнано потерпілими у кримінальних провадженнях щодо торгівлі людьми;

❖ 6-ть організованих злочинних угруповань (ОЗУ) які займалися торгівлею людьми - виявлено, задокументовано і припинено завдяки оперативно-розшуковій і слідчій роботі Національної поліції України, члени ОЗУ постали судом;

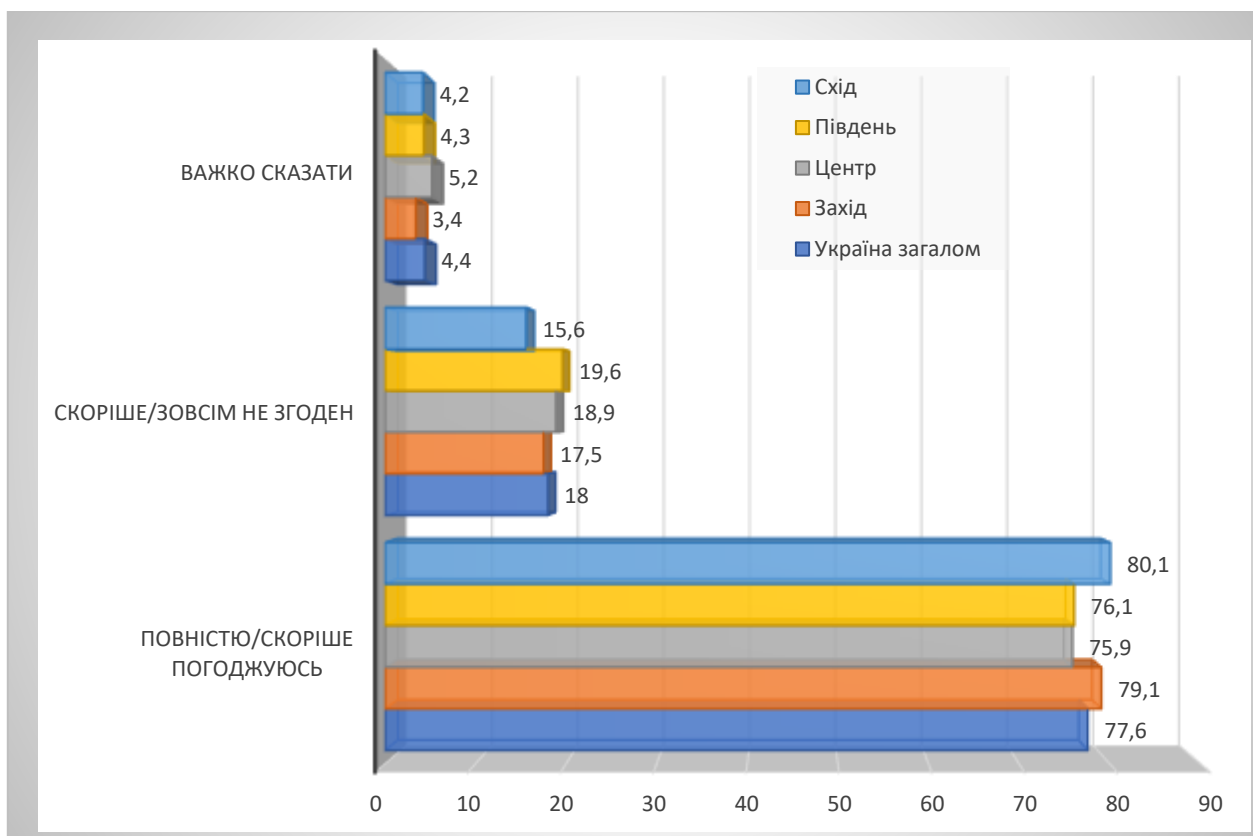
❖ діяльність членів ОЗУ пов'язана із сучасними формами рабства, як торгівля людьми, сексуальна експлуатація (93 випадки), найгірші форми трудової експлуатації – дитяча праця (97 випадків), примусові шлюби, продаж наречених, передання у спадщину вдів і насильницьке вербування дітей для подальшого використання у збройних конфліктах;

❖ торгівля новонародженими дітьми в закладах охорони здоров'я базується на недоліках, кримінальних злочинах, адміністративних правопорушеннях.

За даними що фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з Київським Міжнародним інститутом соціології шляхом опитування громадян у всіх регіонах виявили проблеми для вирішення [6, 33]. Українці назвали основні проблеми - корупція і дорогі ліки. Опитування проведене Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з Київським міжнародним інститутом соціології з 3 по 17 липня 2023 року. Опитування методом face-to-face проводилося у всіх регіонах України, окрім АР Крим, Донецької, Луганської та Херсонської областей; у Запорізькій та Харківській областях опитування проводилося на тих територіях, що контролюються урядом України, та на яких не ведуться бойові дії. Опитано 2011 респондентів віком від 18 років (Рис. 1-3).

Gridneff I., Schultheis E., Drabuk D. підрахували, що майже половина з приблизно 2000-2500 сурогатних вагітностей у країні щороку відбувалася через BioTechCom. Відтоді в лютому

2023 р. компанія повідомила, що 600 сімей скористалися їхніми послугами протягом перших 11 місяців після вторгнення росії. Якби кожна родина платила в середньому 50 000 доларів США, це означало б, що BioTechCom отримала б 30 мільйонів доларів. Під банером «Немає абсолютного безпліддя» BioTechCom просуває низку послуг від «найбільшої в Європі бази донорів (яйцеклітин)» із 1500 українських жінок «середнього класу» до «інноваційних» мітохондріальна замісна терапія. Гарантує вагітність разом із «преімплантаційним генетичним скринінгом», широко відомим як PGD, який суперечливо використовується для вибору статі. Компанія обіцяє розміщення у «висококласних готелях» у Києві та організує видачу свідоцтв про народження дитини, що є частиною пакету сурогатного материнства, відповідно до її веб-сайту [34].

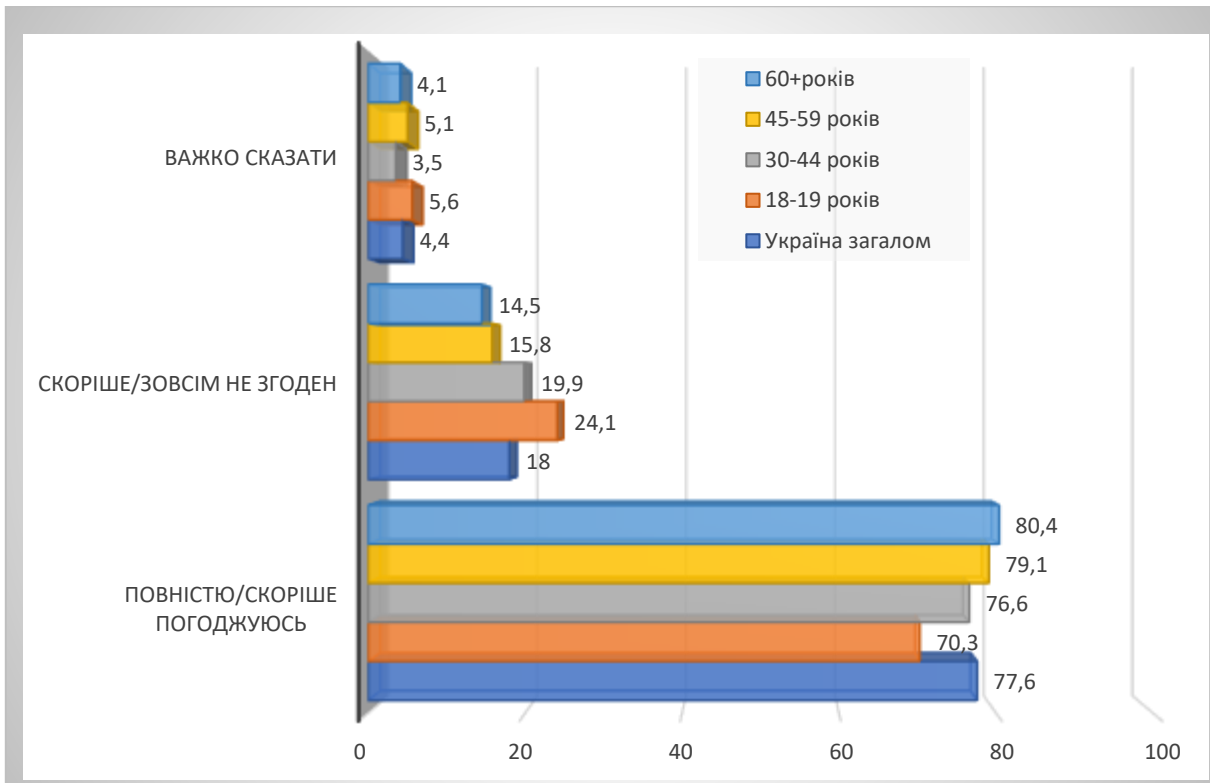

Рис. 1. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням про корупцію в уряді, воєнних адміністраціях (анкетування за регіонами)

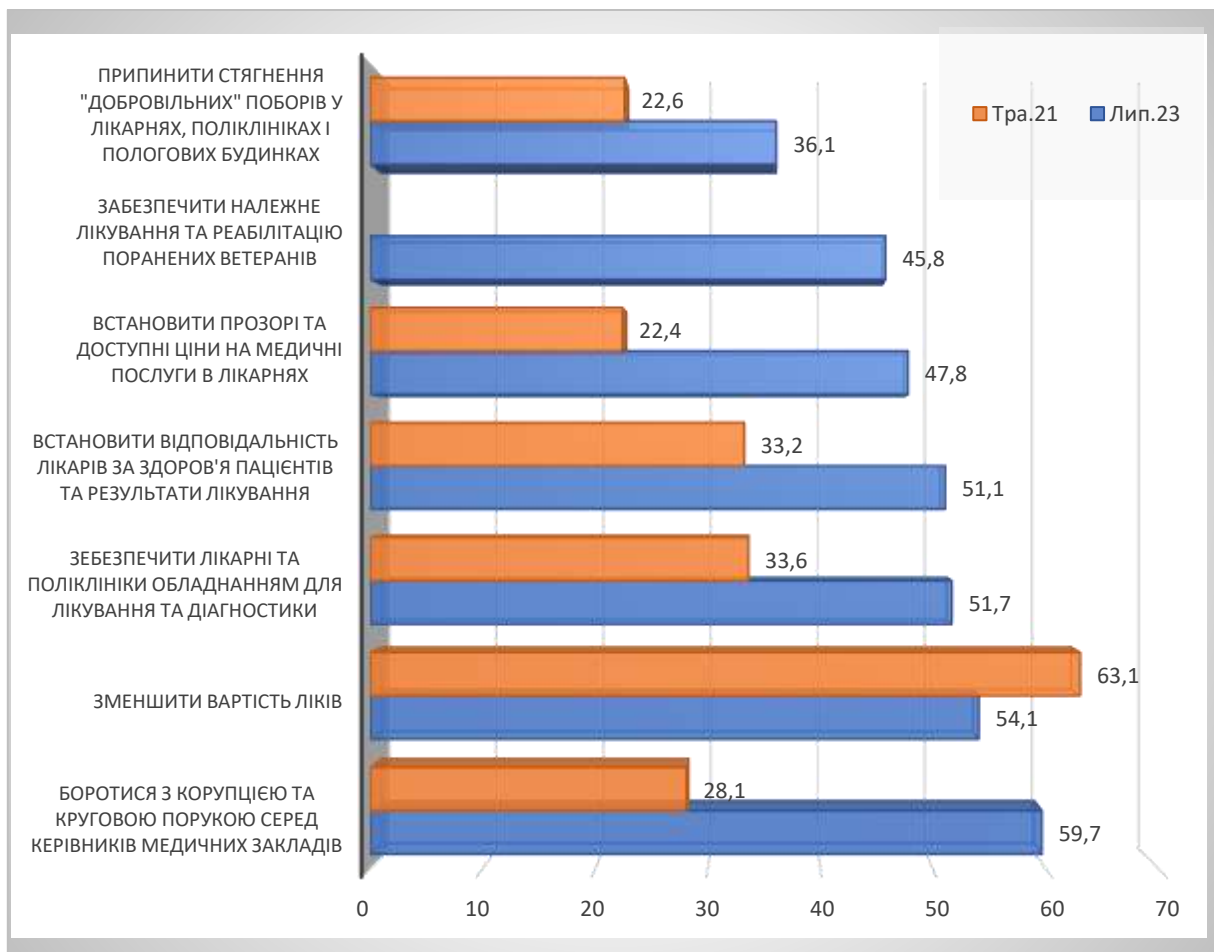
Відсутність належного правового регулювання сурогатного материнства, як відмічає Островська Б.В., створює умови щодо [35]:

- зловживання, що збільшує ймовірність безконтрольного переміщення за межі території України новонароджених дітей, репродуктивних клітин, репродуктивних тканин, а також ембріонів людини, зокрема з метою вилучення ембріональних стовбурових клітин тощо;
- такі дії за певних умов можуть кваліфікуватися як одна із форм торгівлі людьми;
- в умовах вимушеної масової міграції українських жінок та дітей, а тим більше їх примусової депортації, питання охорони та відновлення репродуктивного здоров'я є особливо важливим;
- наразі з метою першочергового захисту прав та якнайкращого забезпечення інтересів дітей, а також українських сурогатних матерів виникла необхідність перегляду всієї політики сурогатного материнства на державному рівні;
- необхідність спеціального правового регулювання сурогатного материнства на законодавчому рівні.

Рис. 2. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням про корупцію в уряді, воєнних адміністраціях (анкетування за віком)

Рис. 3. На Вашу думку, які проблеми системи охорони здоров'я треба вирішувати в першу чергу?

Зазначимо, що протягом багатьох років Європейський суд з прав людини розглядає численні справи щодо сурогатного материнства [36]. Фіксуються непоодинокі факти порушення прав дітей і жінок, які приймають участь у сурогатному материнстві в Україні. Члени транснаціональних ОЗУ використовують недосконалість законів, нормативно-правових актів і правової системи. Здійснюють підкуп та корупційні зв'язки у сфері охорони здоров'я задля сурогатного материнства, що підтверджується прикладами із судово-медичної практики (№1-5).

Приклад із судово-медичної практики №1. Слідчим СВ ГУ НП у м. Києві за процесуального керівництва прокурорів Київської міської прокуратури та Оболонської окружної прокуратури м. Києва, 03.08.2023 року 12-ти учасникам злочинної організації повідомлено про підозру у торгівлі людьми за ч. 4 ст. 28, ч. 3 ст. 149, ч. 1 ч. 2 ст. 255 КК України [37-41].

Під час досудового слідства було встановлено, що на протязі 2023 року проводилися оперативно-розшукові заходи оперативниками Державної прикордонної служби України, ГУ ВБ СБУ, ГУ НП у м. Києві, з викриття злочинної схеми сурогатного материнства членами ОЗУ, до якої входило 12 громадян, серед яких:

✓ 2 співорганізатори ОЗУ – керівники медичних клініки, які надають послуги у сфері репродуктивної медицини у м. Києві та м. Харкові; один із керівників медичної клініки раніше працював у правоохоронних органах і за розподілом обов'язків у 2010-2013 роках відповідав за боротьбу з організованою злочинністю та торгівлею людьми.

✓ 10 учасників – працівники медичних клінік (лікарі-менеджери, адміністратори, адвокат).

Зазначені члени ОЗУ під прикриттям програми сурогатного материнства за грошову винагороду здійснювали продаж новонароджених дітей іноземним громадянам, які проживають в країнах, де заборонено сурогатне материнство, згідно домовленості з сурогатною матір'ю, тобто:

➤ діючи в інтересах іноземним громадянам, підозрювані підшукували на території Харківської області жінок-донорів яйцеклітин та жінок, які через свій уразливий стан чи матеріальну скруту, погоджувалися стати сурогатними матерями для іноземних громадян;

➤ іноземним громадянам пропонувалося вибрати стать майбутньої дитини, що заборонено статтею 14 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: «...використання медичних репродуктивних технологій з метою селекції статі майбутньої дитини не дозволяється, за винятком випадків, коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю...» [42, 43];

➤ розмір грошової винагороди, яку отримували учасники схеми, складав від 50 до 70 тис євро за новонароджену дитину (з оплатою сурогатним матерям);

➤ оплата сурогатним матерям становила близько 12 тис євро (всього від 17,1 % до 24,0%);

➤ сурогатна матір після народження дитини надавала дозвіл на переміщення немовляти за кордон та згоду на подальше отримання дитиною громадянства іншої країни;

➤ у разі незгоди сурогатної матері на окремі умови, учасники організованого злочинного угруповання вдавалися до погроз, шантажу та залякування. Під час слідства та оперативно-розшукових заходів було здійснено наступне:

▪ оперативними співробітниками Державної прикордонної служби України виконано 137 ухвал на проведення негласних слідчо-розшукових дій, що дозволило отримати докази функціонування злочинної організації;

▪ встановлено факти незаконного переміщення за кордон 8 немовлят;

▪ попереджена спроба вивозу за кордон 1-ї дитини під час дії воєнного стану;

▪ проведено понад 40 обшуків за адресами проживання підозрюваних, в офісах, за місцем їх роботи клінічних закладах де вилучено наступне: медичну документацію; копії паспортів громадян України та громадян іноземних країн; довіреності щодо представництва

інтересів; інші документи, чорнові записи та гроші; ноутбуки, мобільні телефони та флеш носії.

На теперішній час слідчими проводяться слідчі дії. Триває систематизація та аналіз вилученої документації, призначено судові експертизи. Перевіряється інформація щодо близько 40 фактів переміщення новонароджених дітей з України за кордон в порушення чинного законодавства держави. Дванадцяти громадянам повідомлено про підозру за ч. 4 ст. 28, ч. 3 ст. 149, ч. 1 ч. 2 ст. 255 КК України. Четверо громадян отримали підозру заочно, оскільки перебувають на території Мексики, Іспанії, Німеччини та Франції. П'ять громадян затримано в порядку ст. 208 КПК України. Організатору схеми, який виявився колишнім правоохоронцем, та двом співучасникам злочину суд обрав безальтернативні запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою. Четвертий підозрюваний - у вигляді тримання під вартою з заставою у понад 800 тис. грн. П'ята фігурантка справи - цілодобовий домашній арешт. Остання підозрювана після її затримання визнала вину та надала викривальні покази відносно членів ОЗУ. 26.09.2023 Оболонський районний суд м. Києва відмовив прокуратурі у задоволенні клопотання про продовження запобіжного заходу у виді тримання під вартою колишньому правоохоронцю, який організував схему продажу новонароджених дітей за кордон під виглядом сурогатного материнства. Не погоджуючись з вказаним рішенням, прокуратура оскаржила його в апеляційному порядку. За апеляційною скаргою Оболонської окружної прокуратури м. Києва Київський апеляційний суд 18.10.2023 р. скасував рішення суду першої інстанції, яким було змінено запобіжний захід з тримання під вартою на домашній арешт, з електронним засобом контролю, підозрюваному в організації схеми продажу новонароджених дітей за кордон. Згідно з ухвалою апеляційного суду підозрюваного знову взято під варту у залі судового засідання. Прокурори готують запити про міжнародно-правову допомогу для вжиття заходів, направлених на захист прав цих дітей. Встановлено групу громадян, які розміщували на сайтах країн, де заборонене сурогатне материнство, рекламу щодо можливості участі у цій програмі із зазначенням номера телефону в Україні. В окрему групу виділено менеджерів, які вільно володіють французькою, італійською, іспанською, португальською, німецькою, англійською мовами та мали спілкуватися з іноземними громадянами та спонукали їх приїхати в Україну, щоб скористатися програмою сурогатного материнства. Слідство триває.

Приклад із судово-медичної практики №2. Слідчий СВ за процесуального керівництва прокуратури Харківської області звернувся до Київського районного суду з клопотанням про подовження строку досудового розслідування у кримінальному провадженні за ч. 2 ст. 140 КК України (невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для неповнолітнього) [44-48].

Під час досудового слідства було встановлено, що 07.03.2019 р. у медичному центрі «Міні-Екз центр», м. Київ, лікарка акушер-гінеколог неправильно виконала програму допоміжних репродуктивних технологій сурогатного материнства. Порушила протоколи та накази МОЗ України від 09.09.2013 р. та неправильно відібрала сурогатну матір; провела процедури перенесення ембріонів в матку.

У вересні 2019 р. сурогатна мати, яка виношувала дітей і мала негативний резус фактор крові, на 28 тижні вагітності народила через кесарів розтин двох дівчаток з II групою крові (резус – позитивний). Через резус-конфлікт та гемолітичну хворобу у новонароджених, які мали імунні водянки плоду, обидві дівчинки за кілька днів померли.

Згідно з висновком комісійної судово-медичної експертизи, смерть новонароджених настала внаслідок невідповідності здійснення у 2019 р. програми допоміжних репродуктивних технологій сурогатного материнства у медичному центрі "Міні Екз Центр".

Матеріалами слідства встановлено, що група медиків, серед яких і обвинувачена, у медичному закладі, незаконно укладала угоди з сурогатними матерями в Україні щодо народження ними дітей для громадян іноземних країн, які в подальшому вивозили дітей за кордон. Під час слідства обрано запобіжний захід у виді домашнього арешту.

Приклад із судово-медичної практики №3. Слідчі слідчого управління ГУНП у Вінницькій області оголосили про підозру у вчиненні шахрайських дій в особливо великих розмірах двом учасникам злочинної групи (35 річний раніше судимий чоловік і 26-річна жінка). Під приводом надання послуг допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства привласнювали кошти громадян, переважно іноземців. Оголошено про підозру за ч. 4 ст. 190 (шахрайство) і ч. 2 ст. 149 КК України (торгівля людьми) [49, 50].

Під час досудового слідства було встановлено, що оперативники Управління служби безпеки України та Управління стратегічних розслідувань, міграційна та прикордонна служби виявили громадян, які у 2019-2020 роках укладали договори на надання репродуктивних послуг з громадянином КНР та подружжю з м. Києва, які за станом здоров'я не могли мати дітей. З метою збагачення розробили злочинну схему привласнення коштів громадян шляхом зловживання їх довірою та обману. Разом з подільниками було зареєстровано фіктивні клініки з надання платних послуг з використання допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства. Для пошуку клієнтів зловмисники розмістили рекламну інформацію в мережі Інтернет, не маючи ліцензії на такий вид діяльності. Пропонували ряд послуг на право участі у програмі сурогатного материнства: укладання фіктивного шлюбу, внесення завідомо недостовірних відомостей до медичних документів, пошук сурогатних матерів. Після повного розрахунку або отримання більшої частини коштів за послуги зловмисники припиняли спілкування з клієнтами.

Під час проведення обшуків слідчі вилучили у підозрюваних речові докази: фіктивні свідоцтва про шлюб іноземців з громадянками України; договори про надання посередницьких послуг; нотаріальні довіреності; медичну документацію; «чорну» кримінальну бухгалтерію, печатки, банківські картки, на рахунки яких потерпілі переказували гроші, іноземну валюту у великих розмірах.

Довірившись зловмисникам, потерпілі переказали на їхні рахунки понад два мільйони гривень. За фіктивні послуги зловмисники отримували від клієнтів винагороду в розмірі від 30 до 50 тисяч доларів США. За оперативною інформацією, від дій підозрюваних постраждало близько 50 громадян.

Організатору ОЗУ на час досудового розслідування суд обрав запобіжний захід – цілодобовий домашній арешт, а його співниці – нічний домашній арешт.

Приклад із судово-медичної практики №4. Слідчим СВ Печерського УП ГУНП у м. Києві під процесуальним керівництвом групи прокурорів, у тому числі ювенальних, Київської міської прокуратури № 6, ч. 2 ст. 149 КК України [51].

Під час досудового слідства було встановлено, що працівниками Національної поліції України спільно з Київською міською прокуратурою № 6 за результатами тривалої спецоперації та оперативно-розшукових заходів припинено діяльність громадян, які входили в ОЗУ і під прикриттям програми сурогатного материнства за грошову винагороду здійснювали переміщення новонароджених дітей за кордон. До ОЗУ входили керівники однієї зі медичних клінік м. Києва, що надає послуги у сфері репродуктивної медицини, а також група громадян, які підшукували в Україні жінок для оформлення фіктивних шлюбів з громадянами іноземних країн за для участі у програмах сурогатного материнства. Загальний розмір грошової винагороди, яку отримували учасники ОЗУ, становив біля 50 тис. доларів США, з яких плата за організацію штучного запліднення становила 15 тис. доларів США, послуги щодо фіктивного одруження з іноземцями від 1000 до 1500 доларів США.

Разом з тим, за рішенням суду, 24.04.2020 року у м. Києві співробітниками департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми та співробітниками управління карного розшуку ГУНП у м. Києві за адресами проживання членів ОЗУ в офісах, клініці та в автомобілях, що використовувалися під час скоєння злочинів, проведено 11 обшуків, в ході яких вилучено медичну документацію; паспорти громадян України; завірені копії паспортів громадян іноземних країн; довіреності щодо представництва інтересів; інші документи; грошові кошти; ноутбуки; мобільні телефони; чорнові записи; флешносії. Крім того, встановлені адреси квартир, де утримувалися новонароджені діти від сурогатних матерів

до вирішення питання про їх переміщення за кордон України до іншої держави. У квартирі хостельного типу на території Солом'янського району м. Києва слідчі виявили 5 новонароджених дітей віком від 2 до 6 тижнів, які перебували під наглядом двох жінок та чоловіка. Після оформлення відповідних актів працівниками ювенальної превенції немовлят доправили до дитячих закладів охорони здоров'я м. Києва.

На теперішній час триває систематизація та аналіз вилученої документації. Проводяться заходи щодо перевірки близько 140 громадян іноземних країн на причетність до незаконного переміщення новонароджених дітей за кордон в порушення чинного законодавства України.

Приклад із судово-медичної практики №5. Слідчим СВ Печерського управління НП у м. Києві за процесуального керівництва Печерської окружної прокуратури м. Києва фігурантам ОЗУ повідомлено про підозру за ч. 3 ст. 149 (торгівля людьми) та ч.2. ст. 366 (службове підроблення) КК України [52].

Під час досудового слідства було встановлено, що 17.08.2021 у м. Києві співробітниками Департаменту міграційної поліції викрито і припинено діяльність ОЗУ, до складу якої входило 5-ть громадян, зокрема – організатор, співорганізатор та троє виконавців (1-н лікар уролог, 2-ва громадянина однієї з країн Східної Азії). Вони створили «Товариство з обмеженою відповідальністю» для надання посередницьких послуг (1-на послуга = 70 тисяч доларів США) у межах програми сурогатного материнства між закладом охорони здоров'я і іноземними громадянами. Встановлено 16 фактів «послуг» під час злочинної діяльності членів ОЗУ за відпрацьованою ними схемою:

- рекламу про свої послуги розміщували на інтернет-платформах різних країн;
- підшукували жінок з уразливим станом, які за грошову винагороду – від 300 до 1000 доларів США погоджувались на фіктивні шлюби з іноземними громадянами;
- лікар, який входив до складу організованої злочинної групи, оформлював фіктивні документи (довідки) щодо протипоказань для планування та виношування вагітності «дружинами»;
- фіктивні (фальшиві) документи були підставою для офіційного застосування допоміжних репродуктивних технологій;
- за такою схемою «сімейним парам» підшукували сурогатних матерів, яким за виношування дитини платили гроші від 6 до 8 тисяч доларів США;
- після народження немовляти сурогатна мати оформлювала довіреність на право вивозу батьком-іноземцем дитини за кордон.

Наразі поліцейські встановили 16 фактів продажу дітей. Під час проведення обшуків правоохоронці вилучили чорнові записи. У них зазначена інформація щодо ще 160 замовлень від іноземців.

Кримінальна справа направлена на розгляд до суду.

Тривалий час порушується Конвенція ООН «Про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами» [53], Конституція України, нормативно-правові акти, що регулюють сферу охорони здоров'я щодо репродуктивної медицини. Створюються і діють ОЗУ за участю лікарів, керівників закладів охорони здоров'я, бухгалтерів, юристів, іноземних громадян. Члени ОЗУ активно діють у злочинних схемах. Встановлено 40 фактів переміщення новонароджених дітей з України за кордон в порушення чинного законодавства держави. За дитину злочинці платили 70 тис. дол. США. Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що внаслідок ухилення від сплати податків, бюджети і державні цільові фонди не отримують кошти, необхідні для забезпечення державою потреб суспільства: внутрішньої, зовнішньої, екологічної безпеки, соціального захисту населення, охорони здоров'я, освіти, культури тощо. Крім цього, порушується принцип рівності суб'єктів господарювання, оскільки ті з них, які ухиляються від оподаткування, протиправно одержують конкурентні переваги перед добросовісними платниками податків і зборів, що негативно впливає на розвиток економічних відносин. Судово-бухгалтерська експертиза, як зазначають Карпенко Є.А. і Копайгора І.С., є необхідним елементом перевірки законності діяльності

підприємств. У даному випадку боротьби із шахрайством та фінансовими порушеннями у закладах охорони здоров'я всіх форм власності, в яких було організовано незаконну схему з продажу новонароджених дітей за кордон [54].

Головною проблемою в ефективному управлінні фінансовим забезпеченням вітчизняних медичних закладів, як вважає Конєва І.І., є відсутність показників оцінки ефективності використання бюджетних коштів. Ефективність управління фінансовим забезпеченням повинна визначатися єдиним механізмом контролю. Окрема ланка виконує певні властиві їй функції щодо забезпечення основних цілей і завдань [55]. Виникає необхідність проведення регулярного моніторингу якості управління формуванням та використанням фінансових ресурсів. Призведе до підвищення ролі контролю за виконанням фінансового плану з метою поліпшення фінансового забезпечення медичної установи. За видами органів місцевого самоврядування капітаційна оплата здійснювалася на основі динаміки підписання декларацій. Діяли вікові коефіцієнти. Діяв коригувальний коефіцієнт гірської місцевості – можливість зменшення остаточної оплати на понад 20 % в межах понадлімітних декларацій. Фінансування місцевих бюджетів здійснювалося за наступними складовими: передбачені бюджетним кодексом статті витрат, що обов'язково фінансуються; передбачено додаткове фінансування витрат, які визначаються органами місцевої влади.

За даними МОЗ України, щороку в державі народжують близько 200 тисяч жінок. Вони отримують допомогу у рамках трьох пакетів послуг НСЗУ, [56, 57]: «Стационарна медична допомога без проведення хірургічних операцій», «Медична допомога при пологах» та «Медична допомога новонародженим у складних неонатальних випадках».

Під час моніторингу організації роботи закладів охорони здоров'я, проведеного фахівцями МОЗ України та Національної служби здоров'я України було встановлено факти зловживання:

- лікарі, які працюють в «Пологових та перинатальних центрах» приписують новонародженим діагнози, які не є правдивими, щоб перевести маленьких пацієнтів до інших закладів охорони здоров'я та отримати більше грошей;
- приблизно 30% дітей здійснювалася подвійна оплата закладам охорони здоров'я;
- майже 20% немовлят (у середньому по державі), які народилися хворими, переводять в інший медичний заклад та зазнають негативного впливу внаслідок транспортування;
- в окремих лікарнях 100% немовлят, які вижили до 7 дня, були переведені до інших медичних закладів, попри те, що ці лікарні мали відповідні пакети медичних послуг.
- в окремих медичних закладів немовлятам ставлять діагнози, які є не патологією, а лише тимчасовим станом пацієнта і не мають бути причиною для їх «лікування»;
- в деяких лікарнях лікарі роблять більше кесаревих розтинів, ніж потрібно, і це може бути пов'язане із намаганнями отримати додаткову оплату.

Міністр МОЗ України Ляшко В. 03.11.2023 р. провів нараду з департаментами охорони здоров'я та керівниками закладів охорони здоров'я «Перинатальних центрів» та «Пологових відділень». Розповів про те, що в пологових будинках фахівці з МОЗ України і НСЗУ виявили численні випадки зловживань, які призводять до великих витрат бюджетних грошей, або можуть нести серйозні наслідки – аж до летальних випадків серед новонароджених [28, 58]. У 30% випадків пологові та перинатальні центри «свідомо вказують помилкові діагнози для новонароджених», щоб перевести дитину на дорожчий пакет послуг або відправити до іншого закладу охорони здоров'я. Це дозволяє посадовим особам, лікарям та допоміжному персоналу лікарні отримувати подвійну, а іноді й потрійну оплату за одного маленького пацієнта. Істотне збільшення кількості кесаревих перерізів (у 2023 р.) порівняно з попередніми роками. Це свідчить про динаміку щодо виконання операції без медичних показань, а винятково для отримання коштів за медичне втручання. Виникають ризики не лише через невинуватану втрату державних коштів. Іноді дії пологових можуть мати і серйозніші летальні наслідки для дитини або матері. Деякі лікарні згідно зі своїми контрактами з НСЗУ, повинні надавати

перинатальну та неонатальну допомогу у складних випадках. Проте часто вважають за краще відправляти справді складних малюків до інших дитячих лікарень. У такому стані і віці, особливо для крихітних, недоношених малюків, перевезення з однієї лікарні до іншої може коштувати новонародженому життю – летальним випадкам або інвалідизації. Порушено зобов'язання перед НСЗУ про право надавати складні пакети послуг пацієнтам. 35% немовлят, які померли в першу добу життя – це ті, що народилися в медичних закладах, які не мали «неонатального пакета», або немовля, які були переведені з пологових лікарень у перші години життя. Виявлені недоліки потребують перегляду підходів до неонатальної допомоги. Проблемні питання, про які заявило керівництво МОЗ України, як вважає П. Ковтонюк, співзасновник Українського центру охорони здоров'я, мають системний характер, але вирішувати їх слід не на місцевому рівні, а на рівні керівництва ГСЗУ, тобто Фахівці, які укладають контракти від імені НСЗУ з медичними закладами охорони здоров'я, повинні моніторити щодо якості, об'єктивності, чесності і правдивості надання медичних послуг та отримання грошей. Перед пологами мають бути оцінені потенційні ризики, в т.ч. числі корупційного та кримінального характеру [59].

Досудове розслідування за ознаками злочину за ч. 2 ст. 149 КК України (торгівля людьми-торгівля немовлятами) повинно одночасно розслідуватися за участю представників БЕП України за фактом ухилення від сплати податків та прибутків [60-62]. За наслідками доповіді та наради міністра МОЗ України, що була проведена 03.11.2023, Генеральна прокуратура та прокурори всіх рівнів вирішили по кожному летальному випадку немовля або матері, в т.ч. зловживань та корупційних дій, що пов'язані із сурогатним материнством, а також порушення фінансової дисципліни, випадків зловживань посадовими особами, лікарями, що призвело до великих витрат бюджетних грошей провести перевірки та порушити кримінальні справи (провести адміністративні провадження), припинити діяльність комерційних на неприбуткових закладів охорони здоров'я, в судовому порядку відсторонити від діяльності лікарів-правопорушників/злочинців та керівників лікарень-правопорушників/злочинців.

У Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» зазначено [63]:

- ✓ кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я;
- ✓ суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя.

Про проблемні питання та особливості допоміжних репродуктивних технологій, їх правове регулювання за законодавством України проінформовано Москаленко К. [64]. Зазначено, що допоміжні репродуктивні технології – це методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro* (поза живим організмом).

Як вважає Савчин Х., один із способів збереження генофонду в державі полягає в збереженні генетичної різноманітності популяції громадян, відновленні та збереженні репродуктивного здоров'я нації. Задля збереження генофонду українського народу було прийнято рішення проводити безкоштовне кріоконсервування еякуляту для військовослужбовців на необмежений термін [65].

Для зменшення криміналізації економіки сучасного сурогатного материнства в Україні та торгівлі новонародженими дітьми автором статті запропоновано внесення доповнень до термінологічного апарату Статті 3 «Поняття і терміни, що вживаються в законодавстві про охорону здоров'я» Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [66, 67]:

- безплідність (безпліддя, непліддя, неплідність) – захворювання репродуктивної системи, що визначається неможливістю досягти вагітності протягом дванадцяти місяців або

більше регулярних незахищених статевих контактів, що підтверджується медичним висновком, у порядку встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;

- генетичні батьки – подружжя (чоловік та жінка), із репродуктивних клітин яких або одного з яких сформувався ембріон, що має генетичний зв'язок з обома або одним із подружжя (чоловіком та/або жінкою);
- донація репродуктивних клітин – добровільна процедура надання особою власних репродуктивних клітин для використання при лікуванні безпліддя інших осіб шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій;
- донор репродуктивних клітин – особа, яка добровільно надає свої репродуктивні клітини, придатні для використання при лікуванні безпліддя інших осіб шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій;
- допоміжні репродуктивні технології - методики лікування безпліддя, при застосуванні яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин (сперматозоїди або ооцити (яйцеклітини), процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх в організм жінки здійснюються в лабораторних умовах (in vitro), або при застосуванні яких в організм жінки переноситься ембріон людини;
- ембріон – початкова стадія розвитку організму людини з моменту запліднення до завершення формування основних систем і органів (на стадії розвитку до 8 тижнів);
- заміна матір – жінка, яка надає послуги із замінного материнства;
- заміне материнство – послуга, що передбачає застосування допоміжних репродуктивних технологій, в результаті яких отриманий в лабораторних умовах ембріон, який має генетичний зв'язок з обома або одним з генетичних батьків, переноситься в організм заміної матері для подальшого виношування і народження дитини;
- запліднення "in vitro" – допоміжна репродуктивна технологія, що полягає у заплідненні яйцеклітини спермою в лабораторних умовах;
- кріоконсервація репродуктивних клітин, ембріонів – обробка та заморожування репродуктивних клітин, ембріонів людини для подальшого використання при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій;
- редукція ембріонів - медична маніпуляція із зменшення кількості ембріонів, які розвиваються, що здійснюється з метою профілактики акушерських і пренатальних ускладнень, пов'язаних з багатопліддям;
- репродуктивні клітини – усі клітини та тканини людини, призначені для використання у допоміжній репродукції;
- реципієнт – фізична особа, для лікування якої застосовуються репродуктивні клітини або ембріони.

Потребує на терміновий розгляд та прийняття депутатами Верховної Ради України «Проект Закону від 11.04.2023 №6475-д «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій та заміне материнство», яким пропонується заборонити сурогатне материнство для іноземців [68, 69].

Таким чином, в сучасних умовах, як свідчать приклади із судово-медичної та судово-фармацевтичної практики, торгівля новонародженими дітьми є мультидисциплінарною проблемою та потребує від вищих органів влади належного вирішення.

Висновки. Проведено мультидисциплінарне кримінально-правове, судово-фармацевтичне, криміналістичне, судово-медичне, фінансове, соціальне, етичне вивчення проблеми торгівлі новонародженими дітьми та сучасного сурогатного материнства в Україні на прикладі кримінальних справ, судово-фармацевтичної та судово-медичної практики. Безробіття серед працездатної частини жінок штовхає їх на участь у сурогатному материнстві. Судово-фармацевтична, судово-медична практика свідчать про факти торгівлі дітьми. Для зменшення криміналізації сучасного сурогатного материнства в Україні та торгівлі новонародженими дітьми запропоновано внесення доповнень до термінологічного апарату Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (безплідність

/безпліддя, непліддя, неплідність/; генетичні батьки; донорія репродуктивних клітин; донор репродуктивних клітин; допоміжні репродуктивні технології; ембріон; заміне материнство; запліднення "in vitro"; криоконсервація репродуктивних клітин, ембріонів; редукція ембріонів; репродуктивні клітини; реципієнт).

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що дослідження проводилося за відсутності будь-яких комерційних чи фінансових відносин, які можна було б розцінити як потенційний або реальний конфлікт інтересів.

Фінансування. Автор засвідчує, що жодні державні чи приватні установи нефінансували це дослідження.

Література.

1. Parry B. Surrogate labour: exceptional for whom? *Econ. Soc.* 25.07.2018. Vol. 47. No.2. P. 214-233. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6092736/>
2. Bindel J. Exposing the international commercial surrogacy business – the pimping of pregnancy. *WUNRN.* 23.02.2016. URL: <https://wunrn.com/2016/02/exposing-the-international-commercial-surrogacy-business-the-pimping-of-pregnancy/>
3. Dzholos S.V., Koshulko O. Surrogate motherhood in Ukraine and around the world: legal regulation & management practice. *MEST Journal.* 2022. Vol. 10. No. 2 P. 46-56. URL: https://mest.meste.org/MEST_2_2022/20_05.pdf
4. Тиравський В. Україна стала «кримінальною фабрикою» сурогатного материнства. 10.08.2023. URL: <https://foreignukraines.com/2023/08/10/ukraine-has-become-a-criminal-factory-of-surrogate-motherhood/>
5. Корупційні ризики у процедурі оцінки медичних технологій. Київ: Національне агентство з питань запобігання корупції. 2023. 26 с
6. Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни. 11.09.2023. URL: https://dif.org.ua/article/spriynyattya-zagrozi-koruptsii-gromadyanami-otsinka-vladi-ta-vimogi-do-zmin-pid-chas-viyeni?fbclid=IwAR3wzihEAruAR8UZc1vBkDKxJZYPRZ3nQAAtgC_qTV-wyv3PraVVK3ucltVQ#_Toc145094544
7. Call for Action 2016 Urgent need for regulation of International surrogacy and artificial reproductive technologies. *International Social Service.* 2016. URL: https://iss-ssi.org/wp-content/uploads/2023/05/Call_for_Action2016_EN.pdf
8. International statement for a global ban on womb rental (Sept. 2018). *The International Coalition for the Abolition of Surrogate Motherhood (ICASM).* 26.09.2018. URL: <http://abolition-ms.org/en/ressources-en/press-release/international-statement-for-a-global-ban-on-womb-rental-sept-2018/>
9. 250 women's human rights organisations call for surrogacy ban by UN. *Genethique.* 19.11.2018. URL: <https://www.genethique.org/250-womens-human-rights-organisations-call-for-surrogacy-ban-by-un/?lang=en>
10. UNODC shines spotlight on causes and impact of child trafficking. Vienna (Austria). *UN.* 20.09.2023. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/Webstories2023/unodc-shines-spotlight-on-causes-and-impact-of-child-trafficking.html>
11. Shapovalova V. The ICD-11 for the twenty-first century: the first view from the organizational, legal, clinical and pharmacological aspects. *SSP Modern Pharmacy and Medicine.* 2022. Vol. 2. No. 1. P. 1-13. URL: <https://doi.org/10.53933/ssppmp.v2i1.37>
12. Forensic pharmacy, evidentiary pharmacy and pharmaceutical legislation as components of pharmaceutical law in the program of implementation of state policy in the field of combating crime and violations of the rules of circulation of psychoactive substances for 2011-2017: materials VII International. science and practice conf. (November 19-20, 2010, Kharkiv). Edited by Shapovalov V.V., Shapovalova V.O. Kharkiv. 2010. 190 p.

13. Shapovalova V. Pharmacotherapy of Depressive disorders in conditions of coronavirus disease: pharmacoeconomic experimental study. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2023. Vol.3. No.3. P.1-11. URL: <https://doi.org/10.53933/ssppmpm.v3i3.101>.
14. Shapovalova V. Monkeypox virus – new challenges of modernity: experimental organizational and legal, clinical and pharmacological studies. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol.2. N.3. P.1-15. URL: <https://doi.org/10.53933/ssppmpm.v2i3.54>.
15. Shapovalova V. An Innovative multidisciplinary study of the availability of coronavirus vaccines in the world. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol. 2. No. 2. P. 1-17. URL: <https://doi.org/10.53933/ssppmpm.v2i2.45>.
16. Shapovalova V. Forensic and pharmaceutical risks in the organization of pharmacotherapy of covid, post-covid and long-covid disorders. COVID-19 and vaccination practice standards. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol. 2. No. 4. P. 1–24. URL: <https://doi.org/10.53933/ssppmpm.v2i4.69>.
17. Shapovalov V. Medical errors in health care institutions: an interdisciplinary study of the competences of specialists based on medical and pharmaceutical law. *SSP Modern Law and Practice*. 2023. Vol.3. No.4. P.1-14. URL: <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v3i4.121>
18. Понад 70% офіційно зареєстрованих безробітних в Україні - жінки. *Work.ua* . 22.08.2023. URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2480/>.
19. Дячкіна А. Кількість зареєстрованих безробітних в Україні впала вдвічі за рік - НБУ. *Економічна правда*. 20.11.2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/20/706809/>
20. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. Ст.135. Редакція від 05.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
21. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40-44. Ст.356. Редакція від 16.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
22. Україні потрібен закон про сурогатне материнство – МВС. *Укрінформ*. 27.04.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3014059-ukraini-potriben-zakon-pro-surogatne-materinstvo-mvs.html>
23. Criminal Code of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No. 25-26. Art. 131. Edition of 05.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
24. МВС і Нацполіція ініціює вдосконалення українського законодавства щодо сурогатного материнства. *Портал МВС*. 05.06.2020. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/_MVS_i_Nacpoliciya_iniciyu_vdoskonalennya_ukrainskogo_zakonodavstva_shchodo_surogatnogo_materinstva_31484
25. Хмельницька В. Сурогатне материнство: в Україні створять міжвідомчу робочу групу для усунення правових колізій. *ТСН*. 05.06.2020. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/surogatne-materinstvo-v-ukrayini-stvoryat-mizhvidomchu-robochu-grupu-dlya-usunennya-pravovih-koliziy-1560903.html>
26. Уповноважений з прав дітей порівняв сурогатне материнство з рабством. *ТСН*. 28.05.2020. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/upovnovazheniy-z-prav-ditey-porivnyav-surogatne-materinstvo-z-rabstvom-1555623.html>
27. Програма медичних гарантій 2023 «Стійкість та розвиток попри війну». Київ: Національна служба здоров'я України-Академія НСЗУ, 2022. 125 с. URL: https://health.kyivcity.gov.ua/files/2023/4/10/pr_2023.pdf
28. Ситуація, коли у пологових «вигадують» діагнози новонародженим для отримання подвійної оплати від НСЗУ – неприпустима. *МОЗ України*. 03.11.2023. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/situacija-koli-u-pologovih-vigadujut-diagnozi-novonarodzenim-dlja-otrimannja-podvijnoi-oplati-vid-nszu-%e2%80%93-nepripustima>
29. Як реалізуватиметься Програма медичних гарантій у 2023 році. *Урядовий портал*. 30.12.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-realizovuvatymetsia-prohrama-medychnykh-harantii-u-2023-rotsi>

30. Від початку війни виявлено 264 кримінальних правопорушення щодо торгівлі людьми – МВС. *ТОВ «Медіакомунікації» Букви*. URL: 02.12.2023. <https://bukvy.org/vid-pochatku-vijny-vyavleno-264-kryminalnyh-pravoporushennya-shhodo-torgivli-lyudmy-mvs/>
31. В Україні від початку війни викрили понад 250 фактів торгівлі людьми - МВС. *Укрінформ*. URL: 02.12.2023. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3794919-v-ukraini-vid-pocatku-vijni-vikrili-ponad-250-faktiv-torgivli-ludmi-mvs.html>
32. Лубінець Д. З початку року в Україні встановлено 86 статусів осіб, які постраждали від торгівлі людьми. *Букви*. 21.10.2023. URL: <https://bukvy.org/z-pochatku-roku-v-ukrayini-vstanovleno-86-statusiv-osib-yaki-postrazhdaly-vid-torgivli-lyudmy/>
33. Українці назвали основні проблеми в галузі охорони здоров'я. *Укрінформ*. 25.12.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3081177-ukrainci-nazvali-najbils-problemi-u-sferi-ohoroni-zdorova.html>
34. Gridneff I., Schultheis E., Drabek D. Inside a Ukrainian baby factory. *Politico*. 23.07.2023. URL: <https://www.politico.com/news/2023/07/23/ukraine-surrogates-fertility-00104913>
35. Островська Б.В. Діти війни: проблеми сурогатного материнства під час військової агресії російської федерації проти України. *Нове українське право*. 2022. Вип.2. С.73-79. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.10>. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/235/213>
36. Gestational surrogacy. *European Convention on Human Rights*. 2023. P. 1-8. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Surrogacy_ENG
37. Торгівля дітьми - викрито масштабну схему переправлення новонароджених дітей за кордон під прикриттям сурогатного материнства. *Київська міська прокуратура*. 03.08.2023. URL: <https://kyiv.gp.gov.ua/ua/news.html? m=publications& t=rec&id=339383&fp=320>
38. Одним з організаторів схеми незаконного переправлення немовлят за кордон виявився колишнім правоохоронцем. *Київська міська прокуратура*. 03.08.2023. URL: <https://kyiv.gp.gov.ua/ua/news.html? m=publications& t=rec&id=339435&fp=320>
39. За апеляційною скаргою прокуратури підозрюваного в торгівлі новонародженими знову взято під варту. *Київська міська прокуратура*. 18.10.2023. URL: <https://kyiv.gp.gov.ua/ua/news.html? m=publications& t=rec&id=344753&fp=100>
40. Торгівля новонародженими: організатору та 4 учасникам схеми обрано запобіжні заходи. *Київська міська прокуратура*. 04.08.2023. URL: <https://kyiv.gp.gov.ua/ua/news.html? m=publications& t=rec&id=339547&fp=310>
41. У Києві й Харкові викрили масштабну схему продажу немовлят за кордон. *Укрінформ*. 03.08.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3743939-u-kievi-j-harkovi-vikrili-masstabnu-shemu-prodazu-nemovlat-za-kordon.html>
42. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину. *Верховна Рада України*. Редакція від. 25.01.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text
43. Конвенція Ради Європи № 164 від 4 квітня 1997 року “Про захист прав і гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини (біомедицини)”/Неофіційний переклад/. *Журнал «Правова інформатика»*. 2010. № 3 (27). URL: <https://ippi.org.ua/vid-redaktsiinoi-kolegii-konventsija-radi-%D1%94vropi-%E2%84%96-164-vid-4-kvitnya-1997-roku-pro-zakhist-prav-i-gi>
44. Шевченко Ю. У Харкові розслідують лікарську помилку акушерки-гінекологині, через яку померли двоє новонароджених. *ТСН*. 15.11.2021. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-harkovi-rozsliduyut-likarsku-pomilku-akusherki-ginekologini-cherez-yaku-pomerli-dvoje-novonarodzenih-1909195.html>
45. Shapovalov V. Multidisciplinary study of medical errors in the system of legal relations between "Doctor-Patient-Pharmacist-Advocate" during the circulation of drugs. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2023. Vol.3. No.2. P.1-11. URL: <https://doi.org/10.53933/ssppmp.v3i2.88>

46. Shapovalova V., Gudzenko A., Komar L. et al. Concerning the importance of forensic and pharmaceutical researches to improve patients' accessibility to medicines. *Pharmacia*. 2017. Vol. 65. N.2. P.23–29. URL: <http://bspshs.org/wp-content/uploads/2017/07/Shapovalov.pdf>
47. Shapovalova V., Zbrozhek S., Gudzenko A., Shapovalov V. et al. Organizational and legal analysis of the pharmaceutical provision for the most common diseases of society. *International Journal of Pharmaceutical Sciences Review and Research*. 2018. Vol. 51. N. 1. P. 118-124. URL: <http://globalresearchonline.net/journalcontents/v51-1/18.pdf>.
48. Ivanishyn-Hayduchok L., Shapovalova V., Shapovalov V. ICD-11: Organizational and legal, medical and pharmaceutical, social and economic issues of implementation of the program of state guarantees of medical care in 2022 in Ukraine, based on the fundamental principles of the European Union. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol.2. No.2. P.1–14. URL: <https://doi.org/10.53933/ssppmpm.v2i2.53>
49. Поліцейські Вінниччини оголосили про підозру організаторам міжнародної шахрайської схеми привласнення мільйонів гривень під приводом сурогатного материнства. *Офіційний вебпортал Національна поліція України*. 08.11.2021. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/politseyski-vinnichchini-ogolosili-pro-pidozru-organizatoram-mizhnarodnoi-shakhrayskoi-skhemii-privlasnennya-milyoniv-griven-pid-privodom-surogatnogo-materinstva>
50. Скаврон Б. На Вінничині викрили “фабрику” сурогатного материнства. *ТСН*. 08.11.2021. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-vinnichini-vikrili-fabriku-surogatnogo-materinstva-1904764.html>
51. У Києві викрили масштабну схему продажу немовлят за кордон. *Укрінформ*. 25.04.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3013235-u-kievi-vikrili-masstabnu-shemu-prodazu-nemovlat-za-kordon.html>
52. Поліцейські повідомили про підозру членам ОЗГ за організацію торгівлі дітьми під виглядом сурогатного материнства. *Портал МВС*. 17.08.2021. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/policeyski-povidomili-pro-pidozru-clenam-ozg-za-organizaciyu-torgivli-ditmi-pid-viglyadom-surogatnogo-materinstva>
53. Конвенція ООН «Про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами» від 02.12.1949. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162#Text
54. Карпенко Є.А., Копайгора І.С. Теоретичні основи судово-бухгалтерської експертизи. *Економіка і регіон*. 2023. №1(88). С. 121-127. DOI: [https://doi:10.26906/EiR.2023.1\(88\).2882](https://doi:10.26906/EiR.2023.1(88).2882).
55. Конєва І.І. Управління фінансовим забезпеченням діяльності медичних закладів України. *Збірник наукових праць ДУІТ. Серія «Економіка і управління»*. 2023. Вип. 53. С. 91-102. DOI: <https://doi:10.32703/2664-2964-2023-53-91-102>
56. Каташинська А. В МОЗ знайшли порушення у пологових та перинатальних центрах - вигадують діагнози новонародженим. *КР.ІА*. 03.11.2023. URL: <https://kp.ua/ua/life/a679064-v-moz-znajshli-porushennja-u-pologovikh-ta-perinatalnikh-tsentrah-vihadujut-diahnozi-novonarodzenim>
57. В Україні в роддомах медики «придумують» діагнози для отримання доплат. *dp.informator.ua*. 04.11.2023. URL: <https://dp.informator.ua/ru/v-ukraine-v-roddomah-vrachi-prividumyvayut-diagnozy-dlya-polucheniya-doplat>
58. Волков А. Вигадують діагнози заради "потрійних" виплат: корупційні схеми процвітають в українських пологових. *Знай.UA*. 06.11.2023. URL: <https://aktualno.znaj.ua/470337-vigaduyut-diagnozi-zaradi-potriynih-viplat-korupciyni-shemi-procvitayut-v-ukrajinskih-pologovih>
59. "Вигадані" діагнози і смерті немовлят. Що відомо про нечесні схеми в пологових України. *BBC*. 03.11.2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c042e91p0veo>
60. БЕБ на Львівщині забезпечило відшкодування 3,5 млн грн несплаченого податку на прибуток. *Веб-сайт Бюро економічної безпеки України*. 21.12.2023. URL:

<https://esbu.gov.ua/news/beb-na-lvivshchyni-zabezpechylo-vidshkoduvannia-35-mln-hrn-nesplacheno-ho-podatku-na-prybutok>

61. БЕБ викрило завод з незаконного виробництва оливкової олії. Вилучено понад 90 тонн підробленої продукції. *Веб-сайт Бюро економічної безпеки України*. 20.12.2023. URL: <https://esbu.gov.ua/news/beb-vykrylo-zavod-z-nezakonnoho-vyrobnyststva-olyvkovoi-olii-vylucheno-ponad-90-tonn-pidroblenoi-produktsii>

62. Мешканця Чернігова судитимуть за продаж незаконно виготовленого алкоголю. *Веб-сайт Бюро економічної безпеки України*. 22.2023. URL: <https://esbu.gov.ua/news/meshkantsia-chernihova-sudytymut-za-prodazh-nezakonno-vyhotovlenoho-alkoholiu>

63. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 4. ст.19. Редакція від. 01.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

64. Москаленко К. Спори щодо допоміжних репродуктивних технологій: про ключові моменти розповіла катерина москаленко. *HSA*. 18.04.2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/spori-shhodo-dopomiznix-reproduktivnix-technologii-pro-kliucovi-momenti-rozpovila-katerina-moskalenko>

65. Савчин Х. Зберігаємо генофонд українського народу. *Місто*. 20.04.2023. URL: <https://mi100.info/2023/04/20/zberigayemo-genofond-ukrayinskogo-narodu/>

66. Наказ МОЗ України від 29.11.2013 № 1930/102 «Про удосконалення системи планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я в Україні» *Верховна Рада України*. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20.12.2013 за № 2162/24694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2162-13#Text>

67. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 № 1849 «Про затвердження Державної програми "Репродуктивне здоров'я нації" на період до 2015 року». *Верховна Рада України*. Редакція від 07.11.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1849-2006-%D0%BF#Text>

68. Проект Закону України від 11.04.2023 № 6475-д Закон України «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій та заміне материнств». *LIGA 360*. 11.04.2023 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI09095A?an=2>

69. Проект Закону від 11.04.2023 №6475-д «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій та заміне материнство». *Офіційний веб-портал Верховна Рада України*. 11.04.2023. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75944